

mgr Hanna Salich
Uniwersytet Warszawski
Wydział Lingwistyki Stosowanej
Instytut Lingwistyki Stosowanej
Zakład Badań nad Przekładem Pisemnym

Autoreferat

rozprawy doktorskiej pt.

Techniki i strategie tłumaczenia neologizmów autorskich – polska literatura fantastyczna i fantastycznonaukowa w angielskich przekładach

ang. Techniques and Strategies of Translating Authorial Neologisms: Polish Fantasy and Science Fiction in English Renderings

Promotor: Prof. UW dr hab. Krzysztof Hejwowski – Uniwersytet Warszawski

Recenzenci: Prof. WSF dr hab. Jacek Pleciński – Wyższa Szkoła Filologiczna
we Wrocławiu

Prof. UR dr hab. Lucyna Falkiewicz-Wille – Uniwersytet Rzeszowski

Przedmiot i cel rozprawy

Przedmiotem rozprawy jest przekład neologizmów autorskich z języka polskiego na język angielski, a jej celem szczegółowym było ustalenie technik i strategii tłumaczenia neologizmów autorskich występujących w literaturze fantastycznej i fantastycznonaukowej. Realizacja wspomnianego celu była możliwa dzięki analizie ok. 1100 neologizmów autorskich i ich angielskich ekwiwalentów wyselekcjonowanych z wybranych utworów Andrzeja Sapkowskiego, Jacka Dukaja i Stanisława Lema. Na płaszczyźnie teoretyczno-metodologicznej praca mieści się w obszarze translatoryki.

Motywy wyboru problematyki badawczej

Literatura fantastyczna i fantastycznonaukowa cieszą się nieustającą popularnością wśród czytelników i jako takie wymagają tłumaczenia na różne języki. Pozycja polskiej literatury fantastycznej i fantastycznonaukowej nie jest jednak tak mocno ugruntowana jak pozycja anglojęzycznej literatury tego typu (Guttfeld 2007). Co za tym idzie, kierunek przekładu z języka polskiego na język angielski jest mniej popularny niż kierunek odwrotny,

choć obydwa gatunki mają u nas długą tradycję, a w ich kanonie znajdziemy wiele wybitnych utworów, z których te przetłumaczone często współtworzą kanon literatury światowej.

Jednym z wielu problemów napotykanym przez tłumaczy literatury fantastycznej i fantastycznonaukowej jest przekład neologizmów autorskich. Przekład neologizmów autorskich wymaga od tłumacza znakomitego wyczucia językowego, wysokiego poziomu wiedzy ogólnej oraz niebywale kreatywności słowotwórczej, ponieważ ani neologizmy ani ich ekwiwalenty nie występują w słownikach. Z tej przyczyny celem niniejszej rozprawy stało się określenie sposobu przewyższania przez tłumaczy trudności przekładowych związanych z neologizmami autorskimi, a ściślej mówiąc ustalenie technik i strategii tłumaczenia tych jednostek.

Struktura rozprawy

Niniejsza rozprawa składa się z pięciu rozdziałów. Pierwsze trzy dotyczą zagadnień teoretycznych, czwarty stanowi analizę materiału badawczego, w piątym sformułowane zostały wnioski z przeprowadzonego badania.

W rozdziale I pt. *Neologizm jako jednostka leksykalna* zaprezentowane i omówione zostały objaśnienia pojęcia „neologizm”, klasyfikacje neologizmów, kryteria ustalania nowości neologizmu oraz cele i sposoby tworzenia neologizmów.

Rozdział II poświęcony został przeglądowi klasyfikacji strategii i technik tłumaczeniowych. Klasyfikacje te nie dotyczą tłumaczenia neologizmów autorskich typowych dla literatury fantastycznej i fantastycznonaukowej, ale stanowią ważny punkt odniesienia w badaniach nad przekładem tych jednostek.

Rozdział III dotyczy specyfiki neologizmów autorskich występujących w literaturze fantastycznonaukowej oraz stanu badań nad ich przekładem. W rozdziale tym zaprezentowano między innymi klasyfikację neologizmów autorskich, którymi posługują się autorzy tekstów literackich. Poruszono też zagadnienie obcości jako kategorii będącej podstawowym wyznacznikiem science fiction, a zarazem cechą odbioru przekładu. W rozdziale III omówiono również zjawisko anglocentryzmu dające się zaobserwować w tłumaczeniach anglojęzycznej literatury fantastycznej i fantastycznonaukowej na język polski, by następnie przedstawić dotychczasowe próby skategoryzowania technik i strategii przekładu neologizmów autorskich stosowanych w tłumaczeniu z języka polskiego na rosyjski i odwrotnie.

W rozdziale pt. *Analiza materiału* – stanowiącym część badawczą niniejszej rozprawy – omówione zostały w sposób szczegółowy liczne neologizmy autorskie i ich odpowiedniki wyselekcjonowane z wybranych utworów Andrzeja Sapkowskiego (*Ostatnie życzenie*, *Krew elfów*), Jacka Dukaja (*Złota Galera*, *Ruch Generała*) i Stanisława Lema (*Pokój na Ziemi*, *Pamiętnik znaleziony w wannie*). Analizie poddano łącznie ok. 1100 neologizmów autorskich różnych typów. Jednostki podzielono w pierwszej kolejności na neologizmy onomastyczne i apelatywne, a następnie na absolutne, strukturalne, semantyczne i kolokacyjne. Ze względu na istotną funkcję kreacyjną neologizmów autorskich (czyli funkcję kreowania świata przedstawionego) materiał badawczy został zaprezentowany i omówiony tak, aby uwydatnić nierozzerwalny związek neologizmów z kontekstem, w którym występują. Stąd podrozdziały części badawczej poświęcone są wymienionym autorom, następnie utworom i dopiero potem konkretnym typom neologizmów.

Rozdział V stanowi syntezę treści zaprezentowanych w części badawczej, a ściślej mówiąc próbę określenia technik i strategii przekładu neologizmów autorskich oraz nazwania rozwiązań tłumaczeniowych wykraczających poza podstawowe klasyfikacje przedstawiane w literaturze przedmiotu.

Metodologia badań

Na potrzeby badania przyjęta została robocza definicja pojęcia „neologizm”, według której jest on jednostką leksykalną złożoną z jednego lub kilku wyrazów, jednostką leksykalną nowo utworzoną lub już istniejącą, ale użytą w nowy, nietypowy sposób. Według wskazań metodologicznych z zakresu literaturoznawstwa, jednostki tego typu pełnią szczególną funkcję w literaturze fantastycznej i fantastycznonaukowej (Suvin 1979; Handke 1989; Stockwell 2000; Csicsery-Ronay Jr. 2011) i występują w niej częściej niż w innych odmianach literackich, choć nie jest to regułą. Aby więc odpowiednio zawęzić materiał literacki należało posłużyć się dodatkowo kryterium stylistycznym (Skubalanka 1962), czyli wybrać utwory pióra tych autorów, których cechuje szczególne zamiłowanie do stosowania neologizmów. Dopiero z tak przygotowanego korpusu tekstów można było wyizolować wstępnie jednostki leksykalne, które wydawały się nietypowe pod względem formalnym i semantycznym oraz ich ekwiwalenty. Zbiór jednostek został zawężony w oparciu o następujące kryteria ustalania nowości neologizmu (Grabias 1981):

- 1) kryterium filologiczne, polegające na konfrontowaniu wybranego słownictwa z istniejącymi zbiorami leksykalnymi;
- 2) kryterium formalne, polegające na ustalaniu czy wybrane jednostki posiadają innowacyjną budowę słowotwórczą;
- 3) kryterium znaczeniowe, polegające na ustalaniu czy wybrane jednostki są nośnikami nietypowego znaczenia.

Zastosowanie trzech powyższych kryteriów pozwoliło nie tylko zawęzić wybrane słownictwo, ale też pogrupować je według powszechnie przyjętej klasyfikacji neologizmów, która wyróżnia następujące ich typy (zob. Hejwowski 2004/2009):

- 1) neologizmy absolutne,
- 2) neologizmy strukturalne,
- 3) neologizmy kolokacyjne,
- 4) neologizmy semantyczne.

Jako nadrzędną wobec powyższej metodę grupowania wybranego słownictwa przyjęto podział neologizmów autorskich na apelatywne i onomastyczne (zob. Chomik, Krajewska 2011).

Obserwacje uczonych dotyczące produktywności kreacyjnej (Handke 1989) poszczególnych typów neologizmów oraz problemów tłumaczeniowych przez nie powodowanych (Pleciński 2010) mogą sugerować konieczność dokonywania dalszych zawężeń, które polegałyby na skoncentrowaniu uwagi badawczej wyłącznie na neologizmach strukturalnych jako typie najbardziej produktywnym i problematycznym zarazem. Ponieważ wiele prac badawczych dotyczących przekładu neologizmów autorskich ogranicza się właśnie do analizy wspomnianego ich typu, postanowiłam uwzględnić w analizie również typy na ogół pomijane, licząc na to, że szersza perspektywa badawcza dostarczy nowych obserwacji.

Podczas analizy uwzględniłam również nierozzerwalny związek neologizmów autorskich z kontekstem, w którym występują. Według Ryszarda Handkego (1989) neologizmy typowe dla fantastyki naukowej pełnią rolę kreowania fantastycznego świata przedstawionego, który nie może być zbyt prawdopodobny i przypominający nasze „tu i teraz”. W związku z tym opis znaczenia większości neologizmów (z wyjątkiem tych bardziej ustabilizowanych), wymagający przytaczania za każdym razem informacji kontekstowej niezbędnej dla ukazania nietypowości danego neologizmu byłby niezwykle trudny. Dlatego też neologizmy autorskie poszczególnych typów zostały omówione w podrozdziałach poświęconych utworom, z których zostały wyodrębnione.

Opis analityczny neologizmów autorskich, który, jak zasygnalizowano, informował o typie, jaki omawiane jednostki reprezentują i o możliwych skojarzeniach przez nie wywoływanych, został połączony z analogicznym opisem odpowiadających im ekwiwalentów oraz komentarzem dotyczącym przytoczonych rozwiązań tłumaczeniowych. Opis ten, który dostarczył wstępnych obserwacji dotyczących przekładu polskich neologizmów autorskich na język angielski, został następnie poddany syntezie w celu ustalenia technik i strategii tłumaczenia badanych jednostek.

Podczas ustalania technik przekładu neologizmów uwzględnione zostało kryterium zachowania typu oraz kryterium zachowania sensu neologizmu autorskiego w przekładzie. Przeanalizowany materiał badawczy został też skonfrontowany z klasyfikacją technik tłumaczeniowych zaproponowaną przez Petera Newmarka (1988) oraz z klasyfikacją Krzysztofa Hejwowskiego (2004/2009; brak daty). Natomiast do ustalenia strategii poza kryterium formalnym i semantycznym wykorzystano metodę grupowania neologizmów autorskich zaproponowaną przez Jacka Plecińskiego (2010) polegającą na rozmieszczeniu poszczególnych ich typów na osi znany-obcy. Metoda ta zastosowana została również do ekwiwalentów neologizmów autorskich, a porównanie obydwu osi dostarczyło interesujących obserwacji.

Wnioski końcowe

Na podstawie analizy materiału pod kątem formalnym udało się ustalić trzy podstawowe tendencje dotyczące przekładu neologizmów autorskich, prowadzące odpowiednio do zachowania, modyfikacji lub eliminacji cech neologizmu:

- 1) przetłumaczenie neologizmu neologizmem tego samego typu;
- 2) przetłumaczenie neologizmu neologizmem innego typu;
- 3) przetłumaczenie neologizmu nieneologizmem.

Analiza materiału pod kątem semantycznym doprowadziła do ustalenia trzech analogicznych tendencji. Z pierwszą z nich mamy do czynienia, kiedy neologizm został przetłumaczony bliskim ekwiwalentem, z drugą, kiedy znaczenie uległo większym modyfikacjom, z trzecią, kiedy między neologizmem a jego odpowiednikiem nie da się zauważyć cech wspólnych.

Zachowanie typu neologizmu autorskiego nie zawsze szło w parze z zachowaniem jego przybliżonego znaczenia. Oznacza to, że powyższe tendencje mogą być realizowane w dziewięciu konfiguracjach.

Konfrontacja obszernego materiału badawczego z wybranymi klasyfikacjami technik tłumaczeniowych doprowadziła do wyróżnienia trzynastu technik przekładu neologizmów onomastycznych i siedemnastu technik tłumaczenia neologizmów apelatywnych, które mogą być stosowane pojedynczo lub w kombinacjach. Techniki niemieszczące się w znanych dotychczas klasyfikacjach obejmują:

- 1) modyfikację ekwiwalentu słownikowego,
- 2) modyfikację internacjonalizmu,
- 3) modyfikację ekwiwalentu kulturowego,
- 4) nieekwiwalentną jednostkę leksykalną,
- 5) neologizm ukuty arbitralnie przez tłumacza.

Technika modyfikacji ekwiwalentu słownikowego polega na utworzeniu neologizmu strukturalnego od ekwiwalentu słownikowego podstawy słowotwórczej, np. *Pokrzywka* – *Nettly*, *wiedźmin* – *witcher*. Rezultatem jej zastosowania są na ogół odpowiedniki w postaci neologizmów tego samego typu co jednostki wyjściowe, choć zdarzają się wyjątki (za przykład może posłużyć tłumaczenie neologizmu kolokacyjnego *zwiad magiczny* neologizmem strukturalnym *magiorecon*). Niezależnie od tego czy powstały w ten sposób odpowiednik będzie neologizmem tego samego czy innego typu jest on zawsze bardzo zbliżony znaczeniowo do jednostki wyjściowej.

Technika modyfikacji internacjonalizmu jest bardzo podobna do techniki modyfikacji ekwiwalentu słownikowego. Polega ona na utworzeniu neologizmu strukturalnego od odpowiednika o charakterze internacjonalizmu, np. neologizm strukturalny *wojsitek* (odnoszący się do przyjaznego smoka) utworzony od wyrazu *wojsiłka* (odnoszącego się do gatunku owada), którego greckim ekwiwalentem jest wyraz *mecoptera* przetłumaczono neologizmem strukturalnym *mecopteran* (wywołującym skojarzenia z wojsiłkami i dinozaurami).

Rezultatem zastosowania techniki modyfikacji ekwiwalentu kulturowego są również odpowiedniki w postaci neologizmów strukturalnych. W odróżnieniu od produktów dwóch poprzednich technik, neologizmy docelowe różnią się semantycznie od neologizmów wyjściowych. Taką sytuację obserwujemy w przypadku tłumaczenia neologizmu strukturalnego *baun-knooty* utworzonego od wyrazu *banknoty* (ang. *banknotes*) przetłumaczonego neologizmem strukturalnym *cheks* utworzonym od wyrazu *checks* (pol. *czeki*).

W ramach techniki neologizmu ukutego arbitralnie przez tłumacza tłumacz zastępuje neologizm wyjściowy neologizmem wymyślonym przez siebie, jednakże struktura

odpowiednika nie wskazuje na związek semantyczny z jednostką wyjściową (np. *Żarny – Schwentitz*; *szłog – fint, farkl*), a jeśli wskazuje to związek ten jest bardzo odległy, np. *Jaskier – Dandillion*, *Starszy Szyfrowy – Underdecoder*.

Technika nieekwiwalentnej jednostki leksykalnej polega na zastąpieniu neologizmu autorskiego jednostką leksykalną niebędącą jego odpowiednikiem (w przypadku neologizmów semantycznych), ani ekwiwalentem jego podstawy słotwórczej (w przypadku neologizmów strukturalnych). Przykładem zastosowania tej techniki jest tłumaczenie neologizmu semantycznego *knot* (ang. *wick*) neologizmem semantycznym *click* (pol. kliknięcie, pstryknięcie, mlask), czy też tłumaczenie neologizmu semantycznego *pokrzywnik* wyrazem *bastard* (pol. sukinsyn). W obydwu przytoczonych przykładach znaczenie jednostek wyjściowych jest zgodne z podstawowym znaczeniem kontekstowym – *knot* i *click* to jednostki czasu, natomiast *pokrzywnik* i *bastard* to obelgi kierowane pod adresem wiedzmina – jednakże czytelnik docelowy nie ma możliwości wyobrażenia sobie *ułamków knotów*, a obelżywy wyraz angielski nie skojarzy mu się tak jak polski neosemantyzm z gatunkiem motyla, pokrzywami czy kimś pokrzywionym.

Analiza sposobu odtwarzania w przekładzie cech semantycznych i formalnych neologizmów autorskich dostarczyła obserwacji, iż tłumacze starając się zachować równowagę pomiędzy strategią nastawioną na semantykę i strategią nastawioną na strukturę preferują jednak tę pierwszą. Uwzględnienie w analizie kategorii obcości, której stopień jest zależny od typu neologizmu doprowadziło do ustalenia trzech strategii rekonstrukcji obcości nieomawianych dotychczas w literaturze przedmiotu:

- 1) zwiększenie obcości,
- 2) redukcja obcości,
- 3) zrównoważona rekonstrukcja obcości.

Z pierwszą strategią mamy do czynienia, jeśli w tekście przekładu znajduje się więcej niż w tekście oryginału neologizmów plasujących się na osi bliżej elementów obcych (neologizmy absolutne i strukturalne). Druga strategia jest możliwa do zaobserwowania w sytuacji odwrotnej – elementów obcych jest mniej, a dominują te bardziej znane (neologizmy kolokacyjne). Natomiast strategia zrównoważona polega na tym, że przesunięcia w stronę elementów znanych równoważone są przesunięciami w stronę elementów obcych. Na podstawie analizowanego materiału udało się zaobserwować, iż w przekładzie neologizmów autorskich na język angielski istnieje tendencja do redukcji wrażenia obcości.

Bibliografia

- Chomik, Milena; Marta Krajewska. 2011. *Od nominacji do kreacji*. Toruń. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Csicsery-Ronay Jr., Istvan. 2011. *The Seven Beauties of Science Fiction*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Grabias, Stanisław. 1981. *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Gutfeld, Dorota. 2007. „Anglocentryzm w polskich tłumaczeniach anglojęzycznej fantastyki: tendencje, przyczyny, skutki” [w:] Anna Szczęsny, Krzysztof Hejwowski. red. *Językowy obraz świata w oryginale i przekładzie*. Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej UW. s. 151-157.
- Handke, Ryszard. 1989. „Językowe sposoby kreowania składników fantastycznych” [w:] Ryszard Handke, Lech Jęczyk, Barbara Okólska. *Spór o science fiction. Antologia szkiców i esejów o science fiction*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. s. 228-248.
- Hejwowski, Krzysztof. brak daty. *Przekładoznawstwo*. Maszynopis.
- Hejwowski, Krzysztof. 2004/2009. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: PWN.
- Newmark, Peter. 1988. *A Textbook Translation*. Londyn/Nowy Jork: Prentice-Hall International.
- Pleciński, Jacek. 2010. „Neologizmy autorskie w przekładzie. Vitorio Káli: ‘Terramoto’ (‘Trzęsienie ziemi’)” [w:] Krzysztof Hejwowski. red. *Tłumaczenie – leksyka, frazeologia, styl*. Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej UW. s. 146-151.
- Skubalanka, Teresa. 1962. *Neologizmy w polskiej poezji romantycznej*. Toruń: TNT.
- Stockwell, Peter. 2000. *The Poetics of Science Fiction*. http://www.academia.edu/724531/The_Poetics_of_Science_Fiction. Data dostępu: 14 maja 2014 r.
- Suvin, Darko. 1979. „The State of the Art in Science Fiction Theory: Determining and Delimiting the Genre” [w:] *Science Fiction Studies*. # 17 = Volume 6, Part 1 = March 1979.